© Ю. Ю. Вергелюк, М. А. Лещенко

Отримано: 18 листопада 2022 р.

Прорецензовано: 28 листопада 2022 р.

Прийнято до друку: 29 листопада 2022 р.

e-mail: marynaleschenko11@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-27(55)-42-45

Вергелюк Ю. Ю., Лещенко М. А. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2022. № 27(55). С. 42–45.

УДК: 368.914

JEL-класифікація: E 29, E 69

ORCID ідентифікатор: https://orcid.org/0000-0003-1773-6631

ORCID ідентифікатор: https://orcid.org/0000-0002-4289-7210

Вергелюк Юлія Юріївна,
кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків та технологій Державного податкового університету

Лещенко Марина Анатоліївна,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти Державного податкового університету

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Визначено окремі переваги укладання пенсійних договорів страховими компаніями. Проведено аналіз основних показників балансу недержавних пенсійних фондів. Здійснено оцінку динаміки обсягів укладених пенсійних контрактів пенсійними фондами. Було визначено основні проблеми, що стримують діяльність системи недержавного пенсійного забезпечення. Запропоновано основні шляхи підвищення ефективності третього рівня пенсійної системи.

Ключові слова: *недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, пенсійні активи, пенсійна виплата, пенсійна система.*

Yuliia Verheliuk,
PhD in Economics, Associate Professor of Finance and digital technologies, State Tax University

Maryna Leschenko,
student of the second (master's) level of higher education, State Tax University

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE NON-STATE PENSION MARKET IN UKRAINE

The article examines the essence, features and legal framework that regulates the market of non-state pension market in Ukraine. Certain advantages of concluding pension contracts by insurance companies over the conclusion of pension contracts by non-state pension funds have been identified. An analysis of the main indicators of the balance sheet of non-state pension funds was carried out, namely the amount of pension payments, pension assets and pension contributions. It has been established that the balance sheet of non-state pension funds is highly liquid and non-state pension funds of Ukraine are a fairly reliable financial institution. An assessment of the dynamics of the volumes of pension contracts concluded by pension funds was carried out. The main trends of concluding pension contracts by non-state pension funds were determined, it was established that more than 90% of concluded pension contracts are contracts of individuals, while legal entities are not interested in involving workers in the third level of the pension system of Ukraine, and the share of pension contracts of individual entrepreneurs is generally 0.01%. The main problems restraining the activity of the non-state pension system were identified: low level of financial literacy of the population, low level of income of the population, lack of tax incentives for employers, low level of public trust in financial institutions, imperfection of normative and legal regulation, narrow choice of financial instruments for investment, lack of qualified staff and others. The main ways of improving the efficiency of the third level of the pension system are proposed.

Keywords: *non-state pension funds, insurance companies, pension assets, pension payment, pension system.*

Постановка проблеми. Світова фінансова криза спричинена не лише пандемією COVID-19, а й зокрема війною, що розпочала росія на території України й призвела до нових глобальних викликів, в тому числі і у державних фінансах. Так, в Україні спостерігається значний дефіцит коштів державного та пенсійного бюджетів, що виник внаслідок проблем, пов'язаних з масовою вимушеною міграцією значної частини працездатного населення, зупинкою діяльності окремих підприємств, інфляційними процесами в економіці, окупацією окремих регіонів країни тощо. Наслідком зниження рівня економічної активності та перерозподілу витрат з пріоритетністю на оборону та захист особливо гостро постала проблема

забезпечення населення соціальними виплатами, зокрема пенсіями. Зважаючи на низку наявних проблем, постає проблема реформування діючої системи пенсійного забезпечення до стандартів європейських зразків, зокрема до запровадження ринку недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ) в Україні у період поствоєнної відбудови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням стану та особливостей розвитку, головних проблем, пов'язаних з імплементацією третього рівня пенсійної системи в Україні, займались такі вітчизняні науковці як: С. І. Брус, В. І. Грушко, В. А. Зеленко, Н. М. Зеленко, Ю. М. Коваленко, Ю. В. Ковальчук, С. В. Онишко, Н. Б. Татарин, С. І. Цюник та інші. Проте слід зазначити, що попри численну кількість наукових праць, присвячених темі розвитку ринку НПЗ в Україні, досі залишаються не розкритими певні питання, що потребують подальшого вивчення.

Мета і завдання дослідження: вивчити основні тенденції ринку НПЗ в Україні, визначити в процесі аналізу основні проблеми, що стримують функціонування третього рівня пенсійної системи, а також визначити основні перспективи активізації діяльності ринку НПЗ.

Виклад основного матеріалу. Пенсійна система України має трирівневу структуру та схематично має такий вигляд (див. рис. 1). Складна демографічна ситуація, високий рівень навантаження державного бюджету, низький рівень пенсійних виплат – головні чинники, що спонукають уряд та державу до запровадження третього рівня пенсійної системи. Основним нормативно-правовим документом, що регулює діяльність ринку НПЗ є Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [5].

Рис. 1. Структура Пенсійної системи України

Джерело: побудовано автором за даними [4].

Система недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на виключно добровільних засадах, тобто фізичні, юридичні особи – в особі роботодавців, мають право за власним бажанням укладати пенсійні договори та брати участь в системі НПЗ, головною метою функціонування якої є отримання учасниками грошових виплат в майбутньому у вигляді пенсій. До основних фінансових інституцій, що мають право надавати послуги з укладання договорів недержавного пенсійного забезпечення, належать страхові компанії; комерційні банківські установи; недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ).

Ю. М. Коваленко у своїх працях виділяє такі функції системи недержавного пенсійного забезпечення: «мобілізуючу – полягає в акумуляції грошових ресурсів; соціальну – полягає в додатковій допомозі вкладникам, яку надає фонд у вигляді додаткових пенсійних виплат; інвестиційну – інвестування фінансових ресурсів у різні сфери економіки» [3, с. 191].

Одним із головних фінансових інститутів ринку НПЗ в Україні є недержавні пенсійні фонди. Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, що діє виключно на некомерційній основі та провадить свою діяльність на ринку фінансових послуг згідно з ліцензією, виданою Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України. Головною метою діяльності НПФ є збереження та примноження пенсійних активів на користь вкладників фонду шляхом здійснення ефективного управління пенсійними активами для здійснення пенсійних виплат в майбутньому. Тому проаналізуємо основні фінансові показники балансу НПФ протягом 2018–2021 рр. у табл. 1.

Отже, оцінка основних фінансових результатів діяльності НПФ України протягом 3-го кварталу 2018–2021 рр. показала, що загальна кількість пенсійних внесків зросла на 590,8 млн грн, в той час коли обсяг пенсійних виплат зріс майже вдвічі і станом на 30.09.2021 р. становив 1 240,8 млн грн. Слід зазначити, що станом на 3 квартал 2021 р. обсяг пенсійних активів становив 3 788,6 млн грн, що свідчить про позитивні тенденції на ринку НПЗ. Загалом протягом проаналізованого періоду спостерігалась тенденція зростання усіх показників балансу НПФ.

Таблиця 1

Основні фінансові показники балансу недержавних пенсійних фондів України станом на 3 квартал 2018–2021 рр.

Показники	30.09.2018	30.09.2019	30.09.2020	30.09.2021
Пенсійні виплати, млн грн	781,5	912,9	1 069,5	1 240,8
Пенсійні внески, млн грн	1 964,2	2 112,6	2 319,4	2 555,0
Пенсійні активи, млн грн	2 651,3	2 977,9	3 488,6	3 788,6
Співвідношення пенсійних виплат до пенсійних активів, %	29,5	30,7	30,7	32,8

Джерело: побудовано автором на основі даних [1].

Необхідно окремо підкреслити, що у 2018 р. обсяг пенсійних виплат становив 29,5 % від загального обсягу активів, тоді як у 2021 р. цей показник зріс до 32,8 %, така тенденція свідчить про те, що НПФ тримають досить помірний показник співвідношення рівня капіталізації до пенсійних виплат і є надійним фінансовим інститутом.

С. В. Онишко стверджує, що однією з головних проблем запровадження ринку НПЗ є відсутність довіри серед громадян до фінансових установ: «Немає перспектив впровадження будь-яких пенсійних реформ у країні, якщо її громадяни не будуть переконані у збереженні своїх пенсійних накопичень. Скоріше, навпаки, у разі недовіри до пенсійної системи будь-які відрахування будуть сприйматися як марнотратство у кращому випадку, а в гіршому – як прагнення держави збагатитися за рахунок своїх громадян» [6, с. 390]. Такі твердження є виправданими та обґрунтованими.

Важливим показником, що говорить про стан та рівень розвитку системи НПФ, є його затребуваність серед населення. Тому проаналізуємо динаміку обсягів укладених пенсійних договорів українськими НПФ в розрізі розподілу в залежності від типу учасника пенсійного фонду в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка обсягів укладених пенсійних договорів НПФ станом на 3 квартал 2018–2021 рр., тис. шт.

Показник	30.09.2018	30.09.2019	30.09.2020	30.09.2021
Кількість укладених пенсійних контрактів з юридичними особами	6,8	6,8	6,7	6,8
Кількість укладених пенсійних контрактів з фізичними особами-підприємцями	0,1	0,1	0,1	0,1
Кількість укладених пенсійних контрактів з фізичними особами	59,4	67,8	77,9	86,5
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів	**66,3**	**74,7**	**84,7**	**93,4**

Джерело: побудовано автором за даними [1].

Отже, аналіз табл. 2 показав, що найбільшу кількість пенсійних договорів укладають саме фізичні особи – станом на 30.09.2021 р. обсяг становив 86,5 тис. шт., що становить майже 93 % від загальної кількості укладених контрактів, 6,99 % становлять договори, що уклали роботодавці тобто юридичні особи – 6,8 тис. шт. Загальний приріст становив 18,1 тис. шт., хоча слід зазначити, що цей приріст відбувався лише за рахунок нових укладених пенсійних контрактів фізичними особами. Звідси можна зробити висновок, що загалом ринок НПЗ активно розвивається та є затребуваним, проте участь роботодавців у системі НПЗ є незначною через відсутність бажання серед юридичних осіб залучати своїх працівників до третього рівня пенсійної системи.

Н. М. Зеленко стверджує, що страхові компанії є таким фінансовим інститутом, що здатний зменшити ризик роботодавця, тим самим стимулювати його до більш активної участі в системі НПЗ, адже «компанії зі страхування життя дозволяють вибудувати більш гнучку систему стимулювання персоналу. До прикладу, у договорі страхування життя можна прописати, що пенсійні накопичення стають власністю працівника лише після визначеного строку роботи на підприємстві, виконання певного проекту чи досягнення інших об'єктивних та наперед відомих цілей (показників). В іншому випадку, кошти спрямовуються на пенсійне забезпечення інших співробітників (це принцип «страхування робочого місця»). У недержавних пенсійних фондах законодавчо визначено, що гроші з моменту виплати в НПФ стають власністю працівника, що є вигідніше для працівника, однак стає додатковим ризиком для працедавця» [2, с. 130].

Н. Б. Татарин у своїх працях наголошує, що розвитку третього рівня пенсійної системи заважає ряд внутрішніх та зовнішніх проблем: «До найсуттєвіших зовнішніх проблем варто віднести нестабільне політичне та макроекономічне становище держави і, як результат, низький рівень доходів та добробуту громадян України; недостатній рівень розвитку фондового ринку України. Серед внутрішніх

проблем переважає брак компетентного персоналу в управлінні активами фондів, недостатня кількість кваліфікованих працівників в цілому» [7, с. 85].

Перспективними заходами, що будуть сприяти вирішенню проблем у системі НПЗ України вважаємо:

– проведення інформаційно-роз'яснювальних робіт щодо функціонування системи НПЗ в Україні в засобах масової інформації, запровадження уроків фінансової грамотності в закладах середньої освіти;

– розширення списку фінансових інструментів для інвестування за рахунок створення нових так званих «пенсійних облігацій»;

– розробити комплекс податкових стимулів для роботодавців, що будуть брати участь в системі НПЗ;

– реформування системи управління страховими компаніями до міжнародних та європейських стандартів.

Висновки. Отже, система недержавного пенсійного забезпечення – важлива складова фінансової системи держави, без якої неможливе нормальне функціонування національної економіки. Функції з укладання та обслуговування пенсійних договорів покладено на страхові компанії, банківські установи та недержавні пенсійні фонди. Оцінка основних трендів ринку НПЗ показала, що станом на 3 квартал 2021 р. загальний обсяг укладених пенсійних договорів становив 93,4 тис. шт., із яких більше ніж 90 % укладено фізичними особами. Аналіз основних фінансових показників балансу НПФ України показав, що пенсійні фонди мають досить високий рівень капіталізації, а показник співвідношення пенсійних активів до пенсійних виплат станом на 30.09.2021 р. становив 32,8 %, що свідчить про надійність та високий рівень ліквідності фондів. Визначено, що розвиток ринку стримується відсутністю довіри громадян до фінансових інституцій, відсутністю бажання серед роботодавців брати участь в системі НПЗ, низьким рівнем розвитку фінансового ринку, що стримує інвестиційну діяльність інституцій, низьким рівнем доходів населення, низьким рівнем кількості кваліфікованих працівників з управління активами. Перспективами розвитку ринку НПФ є підвищення рівня фінансової культури населення, розробка та введення в вітчизняну практику податкових стимулів для роботодавців, розробка нових фінансових інструментів для інвестування, розширення прав автономії для фінансових установ в питаннях інвестування пенсійних активів. Розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення у період післявоєнної розбудови економіки України є одним із пріоритетних завдань. Адже, це дозволить розвантажити видатковий тиск на дефіцитні державні фонди та спрямувати мобілізовані ресурси у розвиток інших сфер економіки.

Література:

1. Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку* : веб-сайт. URL: https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5 (дата звернення: 10.11. 2022).

Analitychni dani shchodo rynku nakopychuvalnoho pensiinoho zabezpechennia. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku : veb-sait. URL: https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5 (data zvernennia 10.11. 2022r.)

2. Зеленко Н. М., Зеленко В. А. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір. *Менеджмент та підприємництво в Україні.* 2019. Вип. 2. С.126–134.

Zelenko N.M., Zelenko V.A. Analiz rynku nederzhavnoho pensiinoho strakhuvannia v Ukraini: sotsialno-ekonomichnyi vymir. Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini. 2019. Vyp.2. S.126-134.

3. Коваленко Ю. М., Лещенко М. А. Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестиційного ринку України. *Проблеми і перспективи економіки управління*. 2021. Вип. 3 (27). С.190–199.

Kovalenko Y.M., Leshchenko M. A. Nederzhavni pensiini fondy yak profesiini uchasnyky investytsiinoho rynku Ukrainy. Problemy i perspektyvy ekonomiky upravlinnia. Vyp. 3 (27). 2021. S.190-199.

4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/conv#n87 (дата звернення: 10.11. 2022).

Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 9 lyp. 2003r. № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/conv#n87 (data zvernennia 10.11. 2022r.)

5. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1057-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text (дата звернення: 10.11.2022).

Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 09 lypnia 2003r. № 1057-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text (data zvernennia 10. 11. 2022r.)

6. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів : монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. С. В. Онишко. Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.

Rehuliatyvnyi potentsial finansovoho rynku v umovakh hlobalnykh vyklykiv: monohrafiia / za zah. red. d.e.n., profesora S. V. Onyshko. Irpin : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy, 2016. 452 s.

7. Татарин Н. Б., Ковальчук Ю. В., Цюник С. І. Недержавні пенсійні фонди: модернізація, тенденції та проблеми розвитку. *Економіка та держава.* 2021. Вип. 5. С. 82–86.

Tataryn N.B., Kovalchuk Yu.V., Tsiunyk S. I. Nederzhavni pensiini fondy: modernizatsiia, tendentsii ta problemy rozvytku. Ekonomika ta derzhava. 2021. Vyp.5. S. 82-86.